

13. Поняття та ознаки юридичних документів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://stud.com.ua/51046/pravo/yuridichni_dokumenti
14. Головач А. Зразки оформлення документів [Текст] : для підприємств та громадян / А. Головач. – Донецьк : Сталкер, 1997. – 352 с.
15. Железняк Н. Нормотворча діяльність як форма реалізації державної правової політики / Н. Железняк // Право України. – 2004. – № 7. – С.94-99. – (Серія юридична).
16. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 35. – С. 1358. – Ст. 446
17. Красницька А. Правила-вимоги юридичної техніки щодо процесуальних актів кримінального судочинства / А. Красницька // Юриспруденція: теорія і практика. – 2009. – № 1. – С. 7-13
18. Зразки основних кримінально-процесуальних документів досудового провадження: [практ. посібник] / В. Рожнова, Ю. Азаров, В. Фатхутдінов; За заг. ред. В. Фатхутдінова. – 2-ге вид., допов. та перероб. – К. : Вид. Паливода А. В., 2009. – 188 с.

ГОРДІЄНКО І. Л.,
здобувач кафедри теорії держави та права
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 342.5

МІСЦЕ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВОСУДДЯ В СИСТЕМІ ЗАСОБІВ ОБМЕЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

У статті розглянуто питання визначення місця та ролі конституційного правосуддя як засобу обмеження державної влади. Для цього проаналізовано відповідні концепції обмеження державної влади як комплексу ідей та установок, що визначають практичну реалізацію влади в цілому через еволюцію наукових підходів з обраної проблематики та розглянуто сучасні аспекти обмеження державної влади.

Ключові слова: конституційне правосуддя, обмеження влади, права людини, права держава.

В статье рассмотрены вопросы определения места и роли конституционного правосудия как способа ограничения государственной власти. Для этого проведен анализ концепций ограничения государственной власти как комплекса идей и теоретических установок, определяющих практическую сторону реализации власти в целом через эволюцию научных подходов по указанной проблематике, а также рассмотрены современные аспекты ограничения государственной власти.

Ключевые слова: конституционное правосудие, ограничение власти, права человека, правовое государство.

The article deals with the place and role of constitutional justice ensuring of limitation of the state power. Analysis of conceptions of limitation of the state power included the relevant ideas and scientific concepts. It helped to determine practical realization of state power through the modern scientific point of views. Particular attention is paid to the modern condition of limitation of state power in legal state.

Key words: limitation of state power, legal state, human rights, constitutional justice.

Вступ. Проблематика правових обмежень державної влади є об'єктом уваги вчених правознавців вже досить давно, вона має як теоретичну актуальність значущість для орієнтування у питаннях сутності та функцій держави та права, правотворчості, прав і свобод людини, правової держави та ін., так і практичну, оскільки вона є критерієм оцінки діяльності держави, методів її функціонування. Так, у юридичній науці досліджуються політико-правові обмеження, концепції обмеження державної влади, система правових засобів обмеження державної влади, в тому числі і у зв'язку з впливом останніх на конституційну стабільність держави, адже справедливим є твердження, що важливим внеском

науки у розвиток цивілізації є її покликання знаходити та формулювати саме заборони та обмеження. Необхідність таких досліджень детермінована рівнем розвитку сучасного суспільства, що вимагає високої якості державної влади.

Методологічну основу дослідження склали діалектичний метод пізнання явищ та процесів політико-правової дійсності, що передбачає застосування принципів об'єктивності та всебічності. Використовувались також і системно-структурний, функціональний та історико-правовий метод, що дало можливість розкрити генезу ідеї обмеження державної влади в історичній ретроспективі. Спеціальні методи представлені формально-юридичним та порівняльно-правовим, розгляд практики застосування ідеї конституційного обмеження державної влади в США сприяв здійсненню порівняльного аналізу підходів до дослідження питання обмеження державної влади в Україні.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні феномена конституційного правосуддя як юридичного засобу обмеження державної влади.

Результати дослідження. Обмеження державної влади має подвійний та суперечливий характер. Так, з одного боку, воно є безумовним благом, оскільки є засобом забезпечення прав та свобод людини, а з іншої – влада повинна бути сильною, оскільки повинна забезпечити захист прав та свобод людини навіть вдаючись до застосування державного примусу. Саме про таку подвійну природу державної влади писало багато вчених. Так, німецький правознавець Р. Ієринг, наголошував: «Слабкість влади – смертний гріх держави, який меншою мірою прощається керівнику, ніж жорстокість та свавілля» [1, с. 47]. Державна влада об'єктивно потребує обмеження, інакше вона може набути стихійного характеру та стати некерованою, втративши при цьому своє основне призначення – забезпечувати інтереси особи та суспільства.

Звернемось до питання про форми обмеження державної влади. Оскільки в різні періоди історичного розвитку ідеї обмеження державної влади набувала різних форм то це питання не має однозначної відповіді.

Хронологічно першою з'явилася ідея протипаги, відповідно до якої державна влада обмежувалась іншою владою, а саме божественною (Х. Аквінський), установчою (Дж. Локк), народною (Ж.-Ж. Руссо) та інші. На практиці ідея «народного суверенітету» знайшла своє втілення в ст. 5 Конституції України.

Другою була ідея самообмеження державної влади (Арістотель, Епікур, Дж. Локк, Ш.Л. Монтеск'є, М. Падуанський та інші), що в реальності була втілена в теорії розподілу влади. Спочатку розподіл влади передбачав встановлення рівноваги соціальних сил, що склали державу, а не розподіл гілок влади відповідно до притаманних їм функцій. У сучасному ж розумінні принцип розподілу повноважень між різними гілками влади вперше було започатковано в Англії у XIII ст., і з того часу він пройшов шлях від системи розподілу влади з пріоритетом однієї з них (Дж. Локк) до механізму розподілу влади на основі системи стримувань та протипаг, що забезпечував їх рівну взаємодію та врівноважував на основі закону (Ш. Монтеск'є). У конституційно-правовій теорії конституційний контроль розглядається як найважливіший елемент системи стримувань та протипаг: обмежуючи зловживання владою, конституційне правосуддя виступає важливою гарантією дотримання конституційно передбаченої системи стримувань та протипаг [2, с. 133]. По суті, у системі стримувань та протипаг Конституційний Суд України займає таке положення, яке дає йому змогу визначити всю систему правових координат державно-політичного життя країни. Зокрема, Конституційний Суд України вирішенням питання щодо конституційності нормативно-правових актів вищих органів державної влади може контролювати ці органи, тим самим – бути одним із найдієвіших учасників стримувань і протипаг, постійно підтримувати стан, за яким можлива лише та влада, яка обмежена правом.

Третьою є ідея обмеження державної влади правом, що реалізувалась в англо-саксонській концепції «верховенства права» та континентальній концепції «правової держави». Суддя Конституційного Суду у відставці М. Козюбра звернув увагу, що в Основному Законі закріплено принцип верховенства права поряд із принципом правової держави (ст.ст. 8 та 1 відповідно), що характерно й для інших країн континентальної Європи. І раніше багато хто принцип верховенства права ототожнював якщо не з верховенством закону, то принаймні з принципом правової держави. Однак за двадцять один рік багато що змінилося. Водночас із приводу визначення, що таке «верховенство права», тривають дискусії, навіть Європейський суд із прав людини у своїх рішеннях не вдається до універсального визначення цього поняття, а прив'язує його застосування до конкретної правової ситуації.

Четверта ідея обмеження державної влади полягає в ідеї обмеження державної влади правами людини. Права людини як найвища цінність та лібертарна ідея визначають зміст та сутність діяльності всієї системи органів державної влади. Аксіомою є те, що влада є похідною від прав та свобод людини [3]. «Обмеження влади в правовій державі, – писав Б. Кістяківський, – створюється визнанням за особистістю невід'ємних та непорушних прав... це сфера самоуправління та самовиявлення особи, в яку держава не має права втручатись» [4].

Конституційне правосуддя як специфічний засіб обмеження публічної політичної влади склалося в США після прийняття Конституції, тоді як О. Гамільтон обґрунтував своє право здійснювати тлумачення Конституції та оцінювати будь-який законодавчий акт щодо відповідності останній. Прийняття на себе відповідальності за розгляд і авторитетне розв'язання комплексних питань робить судову владу у США справді владною структурою і ставить її на рівні із двома іншими гілками влади. Більше того, у реальному житті багато з найважливіших рішень у сфері внутрішньої політики країни приймалися Верховним Судом, а не Президентом чи Конгресом. Специфіка американської державності наклала свій відбиток на взаємовідносини всередині державного механізму: у тріаді гілок влади судова влада не просто стимулюючий чинник законодавчої і виконавчої влади, вона виступає активним творцем політики, володіючи власними важелями ефективного впливу на процес прийняття політичних рішень двома іншими гілками влади.

Після Другої світової війни інститут судового контролю за конституційністю нормативних актів отримав принципово нову орієнтацію: на основі вимоги безумовної відповідності діяльності держави та її органів правам та свободам людини та необхідності забезпечення їх захисту відповідно до конституційних гарантій, принципів верховенства Конституції та права в цілому. Таким чином, основною метою діяльності конституційних судів стало правове обмеження публічної політичної влади у випадку неконституційності її діяльності. Передусім це знайшло свій прояв у формі судового захисту прав людини та громадянина від свавілля з боку державно-владних структур.

Судовий захист прав людини та громадянина в Радянській Україні мав здебільшого формальний характер. Усе змінилося у зв'язку зі створенням Конституційного Суду України в 1991 році як вищого органу судової влади із захисту конституційного ладу. Конституційний суд посів головне місце у судовій системі країни. Цьому також сприяв і той факт, що у Конституції України перелік судових органів починається саме з Конституційного Суду. Але головним, на нашу думку, в цьому стало прийняття Закону України «Про Конституційний Суд України», де цей суд отримав широкі повноваження та здійснює судову владу шляхом розгляду справ щодо конституційності міжнародних договорів та нормативних актів, правозастосовної практики; вирішення спорів щодо компетенції між різними державними органами. Рішення, що приймає Конституційний суд тягнуть за собою визнання неконституційного акта недійсним та таким, що не належить до виконання, включаючи обов'язки органа, що видав такий акт усунути ті порушення основних прав та законних інтересів громадян, що були здійснені в результаті застосування такого нормативного акта.

Конституційний суд України займає особливе місце серед засобів захисту прав та свобод людини. Найбільш значущими особливостями Закону України «Про Конституційний Суд України», на нашу думку, є наступні: відмова від пожиттєвого призначення суддів, де незалежність суддів пов'язана з принципом незмінюваності протягом строку перебування на посаді. У більшості європейських держав пожиттєве призначення не практикується: конституційні судді обираються та призначаються строком на 9-12 років, тоді як судді загальних та інших спеціалізованих судів призначаються пожиттєво. Така позиція обґрунтовується тим, що порядок формування Конституційного Суду повинен відповідати принципу легітимності, а судді обираються та призначаються на визначений строк для виключення можливості протистояння з парламентом, склад якого може повністю змінитися. Враховуючи різноманітні обставини, український законодавець встановив строк перебування на посаді конституційного судді 9 років. Спосіб формування складу конституційного суду забезпечує можливість усіх трьох гілок влади брати участь у цьому процесі, а відповідно і взаємодіяти між собою.

Функція тлумачення законів притаманна інституту конституційного контролю повсюди. Так, Верховний Суд США, що здійснює конституційний контроль, постійно у своїх рішеннях дає тлумачення Конституції та Білья про права, поза якими неможливо уявити ступінь юридичної захищеності прав і свобод громадян. Така сама функція є характерною і для інших судів ФРН, Австрії, Італії, Іспанії та інших країн.

Надання функції офіційного тлумачення законодавства Конституційному Суду України має величезне значення, оскільки уточнюючи зміст та сутність норм та правових цінностей Конституції, інтерпретуючи та роз'яснюючи їх у точній відповідності з Конституцією України, Конституційний Суд України таким чином сприяє стабілізації права, а також значною мірою визначає специфіку положення Суду в механізмі поділу влади в якості арбітра, посередника в конфліктах між органами влади. У ситуації постійної конфронтації владних структур в Україні діяльність Конституційного Суду за офіційним тлумаченням Конституції та законів України виконує завдання забезпечення функціонування структур державного механізму в режимі згоди, попередження можливості порушення принципу поділу влади і здійснення недемократичної політичної практики вищими органами державної влади через розширене тлумачення ними конституційних норм. Шляхом офіційного тлумачення Конституції та законів України Конституційний Суд України опосередковано впливає на законодавчий процес і безпосередньо – на правозастосовну практику.

Широко поширена теза що «закон є закон, і Конституції обов'язково потрібно дотримуватись незалежно від того «гарна вона чи погана» є хибною, особливо за умов здійснення конституційного правосуддя, оскільки за такого підходу ігнорується не тільки різниця між правом та законом, формальним та матеріальним змістом закону, але й призначення самого інституту конституційного контролю. Конституційний контроль, що здійснюється Конституційним Судом України, є його єдиною і специфічною функцією, зміст якої полягає в забезпеченні верховенства Конституції України в системі нормативних актів, її прямої, безпосередньої дії в діяльності суб'єктів правовідносин. Фактично це є функція правосуддя, що дає підставу вважати Конституційний Суд України однією з підсистем судової гілки влади. Законодавець відносить Конституційний Суд України до органів судової влади, а конституційне судочинство, що здійснюється Судом, визначає як одну з форм правосуддя. Така модель організації судової системи притаманна й Австрії, батьківщині розробника континентальної моделі організації конституційної юрисдикції – Ганса Кельзена, країні, де вперше така модель і була впроваджена [5].

Таким чином, в Україні функціонує вищий орган державного самообмеження, що здійснює правосуддя шляхом розгляду питань конституційності законів та інших нормативних актів на основі принципів, що були вироблені світовою практикою конституційного правосуддя, які забезпечують захист прав та свобод людини та громадянина від протиправного їх порушення органами законодавчої та виконавчої влади.

Серед таких принципів варто зупинитись на найбільш значущих, що дозволяють конституційному правосуддю бути засобом обмеження публічної влади, а саме: *обумовленості в законі*. Цей принцип вимагає регулювання відносин держави та громадянина тільки на рівні закону. Це також означає, що питання, які зачіпають права та свободи громадян законодавець не повинен делегувати виконавчій владі; *співрозмірність чи заборона обмеження прав громадян* – це наступний принцип оцінки конституційності законів, що стосуються прав та свобод людини. Цим принципом виключається можливість узаконення ексцесів у сфері законодавчого регулювання прав людини. А саме: необхідно вяснити чи дійсно небезпека для суспільного ладу та правопорядку є настільки великою, що законодавець зобов'язаний застосувати заходи та обмежити права людини відповідно до загрози, що виникла. Цей принцип є основним для захисту політичних прав та свобод, реалізація яких, як правило, пов'язана з діяльністю поліції та силових структур, тобто тоді, коли держава діє за допомогою наказів та примусу у випадку заборони демонстрацій та мирних зібрань, обмеження свободи слова, проведення страйків та інше; *збереження сутнісного змісту* основного права чи свободи. Сутність цього принципу полягає в тому, щоб попередити можливість знецінення законодавцем чи виконавчою владою змісту того чи іншого основного принципу права в процесі нормативного регулювання. Таким чином, цей принцип висуває вимоги щодо збереження кордонів конкретного основного права для того, щоб мати змогу зберегти конституційні цінності що покладено в його основу. Так, в ст. 22 Конституції України сказано, що права та свободи людини та громадянина «гарантуються і не можуть бути скасовані...». Скасування конституційних прав та свобод є найгіршим різновидом їх порушення. Окрема заборона щодо скасування саме конституційних прав і свобод людини прямо передбачена у ч. 1 ст. 157 Конституції України. Також існує заборона видавати закони, що скасовують чи обмежують права та свободи людини (ст. 22 Конституції України). У цьому приписі Конституція вперше торкається надзвичайно важливої проблеми обмеження прав людини. Адже таке обмеження є нічим іншим, як звуженням змісту та обсягу прав і свобод.

Принцип забезпечення сутнісного змісту прав і свобод людини став основою діяльності органів конституційного контролю не тільки багатьох країн світу, а також і рішень Європейського суду з прав людини в контексті загальної концепції та практики встановлення обмежень прав та свобод людини.

Здійснюючи контроль за конституційністю законів щодо прав та свобод, конституційні суди широко використовують і такий принцип правової держави як *принцип правової безпеки людини*, тобто передбачуваності та зрозумілості законів, що приймаються. Ця вимога означає, що закон повинен бути чітким та визначеним, не містити зносок на інші закони та нормативні акти. Норми поведінки, що містяться в законі повинні привести до відповідних результатів та бажаної правової ситуації, яку громадянин у змозі спрогнозувати, плануючи свою життєву перспективу.

Саме ці принципи широко застосовуються в якості критеріїв визначеності конституційності законів із метою захисту прав та свобод людини і громадянина від зловживань та свавілля зі сторони держави та її органів.

Вищенаведені принципи отримали своє закріплення і в нормах Конституції України. Обмеження прав і свобод припускається тільки тією мірою, якою це необхідно з метою захисту основ конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав та інтересів інших осіб, забезпечення обороноздатності та безпеки держави. Сама Конституція України вже заклала можливості обмеження за допомогою закону багатьох прав людини за наявності певних підстав (наприклад, ч. 3 ст. 34, ч. 2 ст. 35, ч. 1 ст. 36). Тому

це положення необхідно розуміти так, що в Конституції (та й в інших законах) не можуть бути введені нові підстави правообмеження, окрім тих, які вже конституційно закріплені [6]. Ця конституційна норма виключає можливість нормативного обмеження прав та свобод органами виконавчої влади різних рівнів. Поряд із цим, закріплення на конституційному рівні обумовленості в законі повинно сприяти впорядкуванню співвідношення законів та підзаконних актів, усуваючи колізії між ними. Сьогодні одна з причин колізій полягає у постійній зміні політичних сил та органів, що представляють їхні інтереси, а це призводить до нестійкого балансу нормативних актів різних рівнів, і тому обумовленість у праві можна вважати засобом стабілізації права.

Висновки. Організаційно-правовий механізм обмеження державної влади знаходить свій прояв у поєднанні принципів розподілу та єдності державної влади. Розподіл влади (розподіл повноважень із здійснення державної влади між незалежними один від одного органами) ґрунтується на теорії правової держави, відповідно до якої судова влада стає гарантом дотримання права самим законодавцем та правозастосовцем, а конституційне правосуддя є невід'ємною частиною державного механізму, що реально впливає на функціонування законодавчої, виконавчої та судової влади.

Список використаних джерел:

1. Иеринг Р. Борьба за право / Р. Иеринг. – Санкт-Петербург: Из-во «Вестник Знания» (В. Битнера), 1912. – 78 с.
2. Тодика Ю. Конституція України: проблеми теорії і практики: [монографія] / Ю. Тодика. – Х.: Факт, 2000. – 608 с.
3. Беляева Г. Необходимость и формы ограничения государственной власти: постановка проблемы / Г. Беляева // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Философия. Социология. Право. – 2011.
4. Кистяковский Б. Государство правовое и социалистическое / Б. Кистяковский // Вопросы философии и психологи. – М., 1906. Кн.5 (85) – С. 469-507.
5. Мартинюк Р. Конституційний Суд України в системі стримувань і противаг / Р. Мартинюк // Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2008. – Випуск 39. – С.186-192.
6. Тацій В., Петришин О., Барабаш Ю. Конституція України. Науково-практичний коментар / В. Тацій, О. Петришин, Ю. Барабаш. – К.: Вид-во «Право», 2012 – 1128 с.

